

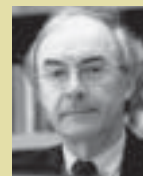

Bibliotheek van de Abdij van Park in Heverlee. Foto: P. Leemans.

Bewaarbibliotheken in Vlaanderen: ideeën voor een beleid

De Vlaamse overheid behoort dringend werk te maken van een beleid voor de Vlaamse bewaarbibliotheken. Deze disparate groep van instellingen kan alleen maar baat vinden bij een gecoördineerde aanpak.

Em. prof. dr. LUDO SIMONS
ludosimons@skynet.be

"Een bewaarbibliotheek", zegt Van Dale, is een "bibliotheek die een conserverende functie heeft en in beginsel alles bewaart wat zij verwerft." Tegenover een bewaarbibliotheek, aldus nog steeds onze bron, staat een gebruiksbibliotheek: een "bibliotheek waarvan de inhoud in de eerste plaats ten dienste van het publiek staat, die dus geen conserverende functie heeft." Bibliothecarissen weten wel beter: alle bibliotheken staan ten dienste van het – of althans van 'een' – publiek. Maar de ene bibliotheek bewaart al wat meer, en langer, dan de andere. En het ene publiek is ook al wat groter dan het andere.

Poging tot definitie

Dat soort bibliotheken – 'bewaarbibliotheken' – moeten we dus wat nauwkeuriger definiëren dan een woordenboek voor 'het' publiek – het grote publiek, de man in de straat, zeg maar – dat pleegt te doen. Een bewaarbibliotheek, zo zou je voor een publiek van ingewijden kunnen zeggen, is een bibliotheek die een cultureel en/of wetenschappelijk belangrijk documentair patrimonium van geschreven en gedrukte publicaties (handschriften, boeken, periodieken), gedigitaliseerde en elektronische publicaties en publicaties op andere dragers bewaart (en eventueel aanvult), beheert, bibliografisch ontsluit en (in mindere of meerdere mate) beschikbaar stelt. Bovendien moeten we specificeren dat bibliotheken uiteraard niet elk van deze documentsoorten

hoeven te bezitten om een bewaarbibliotheek te zijn en dat bibliotheken die dergelijke collecties bezitten en beheren daarnaast nog andere functies kunnen hebben. Ten slotte moeten we duidelijk maken dat ook archieven een belangrijk documentair patrimonium beheren, maar door de aard van hun bezit (archiefstukken versus boeken etcetera) van bibliotheken te onderscheiden zijn. Maar dat belet niet dat archieven ook belangrijke bibliotheken kunnen hebben, bijvoorbeeld over de geschiedenis van het land, het gewest, de gemeente, de maatschappelijke sector waarvan ze de archieven bewaren. Kortom, de term bewaarbibliotheek dekt een ruime lading met een grote diversiteit, zowel qua statuut en beheersstructuur als qua collectie, ontsluiting, toegankelijkheid...

Voorbeelden geven zou ons te ver leiden, maar wie denkt aan de bibliotheek van de Abdij van Park te Heverlee, de universiteitsbibliotheken van Gent, Leuven en Antwerpen, de Stadsbibliotheek Antwerpen, de Openbare Bibliotheek Brugge, de Bibliotheca Wasiana te Sint-Niklaas en zovele andere eigensoortige specimina van het type 'bewaarbibliotheek', beseft dat in het veld van de bibliotheken met een bewaarfunctie de ene zelden een duplicaat is van de andere.

Ook het bezit is dat niet: het dijt uit van lokaal via regionaal naar nationaal en mondiaal erfgoed, en het hoeft waarachtig niet 'Vlaams' van oorsprong te zijn om het voorwerp uit te maken van onze zorg. Collecties of zelfs afzonderlijke

Bibliotheca Wasiana, bio-bibliografisch documentatiecentrum van het Land van Waas.

collectiestukken van niet-Vlaamse origine vereisen dezelfde zorg als Vlaams erfgoed als het gaat om preservering, conservering en restauratie, om de bibliografische ontsluiting en de beschikbaarstelling ervan. Alleen als het gaat om digitalisering vereist erfgoed van Vlaamse origine de bijzondere zorg van de Vlaamse Gemeenschap – en de andere betrokken overheden – met het oog op een globaal beleid ten aanzien van digitalisering van Vlaams erfgoed, zowel binnen als buiten de grenzen.

Zorg voor het patrimonium

Wie de termen preservering, conservering, restauratie, ontsluiting, beschikbaarstelling, digitalisering in de mond neemt en denkt aan de diversiteit van de bibliotheken met belangrijke bewaarcollecties, beseft dat er maar weinig samenhang en samenwerking is tussen al deze instellingen en dat een beleid voor de bewaarbibliotheken in Vlaanderen een dringende noodzaak is. Het bundelen van inspanningen, expertise en middelen is op een klein territorium als het onze een absolute voorwaarde om de zorg voor het patrimonium optimaal te organiseren. De Vlaamse overheid heeft dat ingezien, en het steunpunt Culturele Biografie Vlaanderen vzw heeft het initiatief genomen een rapport te laten maken, waarvan dit artikel een afgeleide is.

Het rapport pleit ervoor dat de Vlaamse overheid een coördinatiecentrum opricht om te komen tot een beleid dat de sector van de bewaarbibliotheken effectief en efficiënt wil professionaliseren. Dat coördinatiecentrum brengt het veld van de bibliotheken met een bewaarcollectie in kaart, het stelt de criteria en normen voor de erkenning van de in kaart

gebrachte instellingen als bewaarbibliotheek voor en het bepaalt in overleg met deze instellingen de prioriteiten voor de bewaring en het beheer van de collecties, met name met het oog op de samenstelling van subsidiedossiers voor preservering, conservering en restauratie, voor bibliografische ontsluiting en voor digitalisering.

Het registreren van de in aanmerking komende instellingen hoeft niet van nul te beginnen. Jeroen Waltherus¹, Edward Vanhoutte² en anderen hebben daartoe belangrijk voorbereidend werk verricht. De erkenning van een bibliotheek als bewaarbibliotheek – of ‘partiële’ bewaarbibliotheek, als haar conserverende taak maar een onderdeel is van haar algehele opdracht – is een tweede stap. De registratie zou, in het voorstel van het rapport, recht geven op deelname aan overleg, ervaringsuitwisseling en kennisdeling binnen het netwerk van erkende bewaarbibliotheken, op advisering door het coördinatiecentrum en op projectmatige ondersteuning door de Vlaamse overheid met het oog op een kwaliteitsverbetering die kan leiden tot de erkenning van de bibliotheek als bewaarbibliotheek. De erkenning zou bovendien recht geven op zowel structurele als projectmatige subsidiëring door de Vlaamse overheid voor het behoud, het beheer, de ontsluiting... van de collectie(s). Zowel de geregistreerde als de erkende bewaarbibliotheken kunnen overigens in aanmerking komen voor subsidiëring door andere overheden. Daarbij wordt de Vlaamse overheid aanbevolen op synergie met de provinciale en lokale overheden aan te sturen.

Criteria voor registratie en erkenning

Het eerste criterium voor zowel de registratie als de erkenning van een bibliotheek als (partiële) bewaarbibliotheek is de culturele en/of wetenschappelijke relevantie van het bewaarde patrimonium. Andere criteria voor de erkenning zijn de mate van bibliografische ontsluiting en van beschikbaarstelling van de collectie, de maatregelen voor behoud en beheer en de aanwezige personele, financiële en (infra)structurele middelen, zowel kwantitatief als kwalitatief.

De voorwaarden tot erkenning van een bibliotheek als bewaarbibliotheek moeten nader uitgewerkt worden. Insiders zullen hierbij spontaan denken aan de criteria voor de erkenning van de musea, maar die kunnen in het geval van de bewaarbibliotheken niet zonder meer worden overgenomen. Bij de musea gaat het, naast het belang van de collectie, om *“de culturele en maatschappelijke verantwoordelijkheid die door de instelling wordt opgenomen; de kwaliteit en de uitvoering van de basisfuncties; de kwaliteit van de bedrijfsvoering; de geografische reikwijdte”*. Bij wijze van contrast: ook een bibliotheek die niet of nauwelijks bibliografisch ontsloten is en niet of nauwelijks toegankelijk is, vereist de aandacht van de overheid. Het is wenselijk dat de overheid met de eigenaars van een dergelijke collectie tot een akkoord tracht te komen waarbij een adequaat beheer van de collectie *in situ* wordt geregeld. Blijkt dat niet mogelijk, dan kan de overdracht van de

collectie aan een daarvoor in aanmerking komende bewaarinstelling binnen het netwerk van erkende bewaarbibliotheken in Vlaanderen worden overeengekomen.

Netwerking

Hoe moet dat netwerk er gaan uitzien? Niet elke bibliotheek die nu waardevol, maar zeer plaatselijk erfgoed bewaart, zal in aanmerking komen voor erkenning als bewaarbibliotheek. Het verdient aanbeveling dat er, bij voorrang binnen de regio, bewaarbibliotheken worden aangewezen die verantwoordelijkheid dragen voor het lokale en regionale erfgoed. Daarbij wordt in de eerste plaats gedacht aan bibliotheken die al een traditie hebben op het vlak van het bewaren van erfgoed. Bij wijze van (niet-exhaustieve) voorbeelden kunnen hier per provincie worden genoemd: de Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief te Brugge, de Openbare bibliotheek Brugge en de Openbare Bibliotheek Kortrijk; de Universiteitsbibliotheek te Gent en de Bibliotheca Wasiana te Sint-Niklaas; de Stadsbibliotheek Antwerpen; de Provinciale Bibliotheek Limburg te Hasselt; de Universiteitsbibliotheek Leuven. Daarnaast valt evengoed te denken aan de Rijksarchieven in de Provincie en de archiefdiensten van (grotere) steden.

Door de erkenning van een aantal bibliotheken als bewaarbibliotheek komt een netwerk van bewaarbibliotheken tot stand die, in onderling overleg en met het coördinatiecentrum als ondersteunende bemiddelaar, de zorg op zich nemen voor de bewaring, de bibliografische ontsluiting en de beschikbaarstelling van documentair erfgoed in Vlaanderen. Daartoe zullen zij in de eerste plaats alzijds zorg dragen voor de eigen collectie, maar daarnaast expertise en ervaring uitwisselen met erkende en geregistreerde bibliotheken en gezamenlijk projecten opzetten, mede gebruikmakend van de al bestaande expertisecernen (steunpunten, consultants, experts behoud en beheer...).

Voor de openbare bibliotheken wordt hiertoe al een aanzet gegeven in het decreet van 13 juli 2001 op het lokaal cultuurbeleid, afd. III (Streekgericht bibliotheekbeleid), art. 13: *"Elk streekgericht bibliotheekbeleid omvat de volgende opdrachten: (...) 8° meewerken aan een Vlaams beleid inzake cultureel erfgoed."*

In hetzelfde decreet (art. 18) wordt de Vlaamse regering belast met de opdracht *"een structureel overleg te organiseren tussen de volgende sectoren: openbare bibliotheken, wetenschappelijke bibliotheken, documentatiediensten en archieven."* Ook in dit overleg, dat aan de VVBAD als sectoroverschrijdende beroepsorganisatie is toevertrouwd, zal de specifieke problematiek van de bewaarbibliotheken voorwerp van aandacht moeten zijn.

Het garanderen van de beschikbaarheid van afgevoerde (oudere) (Vlaamse) (literaire) collectie-items binnen het netwerk van de openbare bibliotheken, een taak van de voormalige centrale openbare bibliotheken, is geen voorwerp

van erfgoedbeleid. Het is wél een onderdeel van het streekgericht bibliotheekbeleid. Het valt onder artikel 13, 4° van hetzelfde decreet: *"het coördineren van collectieafspraken tussen de bibliotheken en van het interbibliothecair leenverkeer."* Het zou niet wijs zijn deze taak toe te vertrouwen aan een specifieke bewaar- of erfgoedbibliotheek, die in principe unieke exemplaren bewaart en dus niet gericht is op veelvuldige aanvragen vanuit het circuit van de openbare bibliotheken.

Op het gebied van de afvoerproblematiek bij de openbare bibliotheken (1 miljoen items op jaarbasis) maakt het Vlaams Centrum voor Openbare Bibliotheken (VCOB) thans werk van een geactualiseerde nota met criteria voor 'wieden, afvoeren en bewaren', zoals blijkt uit de bijdrage van Jean-Paul Denayer in dit themanummer. In overleg met de veertien centrumbibliotheken (waarvan de meeste een bewaarfunctie op zich nemen) en het streekgericht bibliotheekbeleid wordt een specifiek bewaarbeleid met concrete afspraken uitgewerkt. Behalve aan boeken en tijdschriften zal hier ook aandacht moeten worden besteed aan niet-boekmaterialen (lp's bijvoorbeeld), waarvoor een aangepaste bestemming moet worden bepaald.

De voorgevel van de Universiteitsbibliotheek Antwerpen in de Prinsstraat. Foto: Stijn van Rossem.

Preservering, conservering en restauratie

Bibliotheken moeten in staat worden gesteld hun (erfgoed)collecties in goede (optimale) omstandigheden te bewaren. De verantwoordelijkheid daarvoor begint bij de laagste overheid. De provinciale overheden en de Vlaamse overheid dragen, uitgaande van hun kerntaken, hun deel bij. Op deze wijze ontstaat er een complementair beleid dat mikt op synergie en op het realiseren van meerwaarden.

Het lijkt dan ook wenselijk om aanleunend bij het coördinatiecentrum een centraal restauratieatelier op te richten, dat zich specialiseert in de restauratie van papieren erfgoed.

Het wordt belast met restauratietaken die de in de regio's aanwezige deskundigheid overstijgen. De personele en logistieke implicaties hiervan moeten nader worden uitgewerkt. Samenwerking met de afdeling Conservatie en restauratie aan de Hogeschool Antwerpen, waarvan de specialisatie Papier (in feite papier en boek) in Vlaanderen enig in haar soort is, ligt hier voor de hand. Competentie op dit terrein is in Vlaanderen schaars, onder meer door het verdwijnen van het Gentse Hicoreb. Vervolg- en bijscholingsopleidingen in het buitenland moeten dan ook tot de mogelijkheden behoren, allereerst voor de medewerkers van het centrale restauratieatelier. Het bovengenoemde coördinatiecentrum stelt de competentie en de doorgedreven expertise van het centrale restauratieatelier ter beschikking voor advisering op het vlak van preservatie, conservering en restauratie. Reeds elders aanwezige expertise (consulenten, cel Behoud en beheer van de Stad Antwerpen...) wordt daarbij optimaal benut.

De grote leeszaal van de Universiteitsbibliotheek Gent.
Foto: Benn Deceuncink, 2001.

De eerste taak van het coördinatiecentrum op dit terrein zal erin bestaan om, naar Nederlands model³, een schade-inventaris op te maken en een masterplan te ontwikkelen voor de instandhouding van het patrimonium⁴.

Bibliografische ontsluiting

Bewaarcollecties moeten elektronisch worden ontsloten, zo mogelijk in aansluiting op bestaande (netwerk)catalogi. De beheerders van deze collecties overleggen daarover met de in het coördinatiecentrum aanwezige experts.

Voor het converteren van bestaande catalogi op fiches naar een elektronisch bestand moet voorrang worden gegeven

aan collecties waarvan bekend is of vermoed kan worden dat zij talrijke unica bevatten.

Het hele Vlaamse erfgoed tot 1900 op het stuk van boeken en andere gedrukte materialen moet gaandeweg retrospectief worden ontsloten via de Short Title Catalogue Vlaanderen (STCV). Deze taak behoort niet langer (uitsluitend) projectmatig te worden aangepakt, zoals dat tot nu toe met horten en stoten het geval was. De STCV moet, zoals de Short Title Catalogue Netherlands (STCN), centraal en structureel worden gefinancierd en over voldoende middelen beschikken om een langetermijnplanning mogelijk te maken. Ter vergelijking: de STCN, met zetel in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, beschikt sinds 1991 over vijf voltijdse structurele medewerkers en van 1995 tot 2002 bovendien over vijf voltijdse projectmedewerkers.

Voor de periode na 1900 moet de bibliografische beschrijving van het materiaal gebeuren volgens de internationale catalogiseringsstandaarden. De *Belgische Bibliografie* wordt retrospectief en prospectief aangevuld met de bibliografisch beschreven 'Flandrica' (publicaties uit Vlaanderen; publicaties van Vlamingen in het buitenland).

Digitalisering

Ook de digitalisering van (Vlaams) documentair erfgoed moet worden aangestuurd door het bovengenoemde coördinatiecentrum.

Gelet op de technologische complexiteit én de benodigde financiële middelen is het wenselijk dat de digitalisering van documentair erfgoed onderdeel wordt van een breder digitaliseringsbeleid, gestuurd door een interdisciplinair expertisecentrum, op te richten door de Vlaamse overheid en door haar met de nodige structurele middelen te doteren.

Het gaat hier inderdaad niet alleen om (Vlaams) erfgoed binnen Vlaanderen, maar in principe eveneens om Vlaams erfgoed waar ook ter wereld, dat aldus universeel beschikbaar kan worden gesteld. Overleg met de Koninklijke Bibliotheek in Brussel, het grootste repository van 'Flandrica', ligt hier dus voor de hand, maar evenzeer internationale consultatie bij het kiezen van standaarden en dergelijke. Onder meer de expertise van het Nederlandse project 'Het geheugen van Nederland'⁵, gecoördineerd door de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, kan hier ten nutte worden gemaakt⁶.

Noodzaak van een bijkomend depot

Het is wenselijk dat er een wettelijk (decretaal) depot komt van 'Flandrica': publicaties verschenen in het bevoegdheidsgebied van de Vlaamse Gemeenschap en publicaties van Vlamingen verschenen in het buitenland.

Justinianus, Infortiatum, met glossen van Accursius, 13de eeuw (Openbare Bibliotheek Brugge, ms. 352)

Een meervoudig depot, zoals dat in de meeste Europese landen – en niet alleen die met een federale staatsstructuur – bestaat, heeft het voordeel van een grotere (bibliografische) dekking én een verdubbelde fysieke overlevingskans van het patrimonium.

In een land zoals België, waar het cultuurbeleid tot de gemeenschapsmateries behoort, ligt een bijkomend depot per gemeenschap voor de hand. Daar zijn in Europa vele voorbeelden van: men denke aan de rol van de National Library of Wales, de National Library of Scotland, de Biblioteca de Catalunya, de diverse Landesbibliotheken in Duitsland...

Wat wordt er gedeponeerd?

Als we spreken over het deponeren van 'publicaties', dan verstaan we daaronder: publicaties in printvorm (boeken en tijdschriften); publicaties op andere dragers (film, video, cd, dvd...); (eventueel) databanken, voor zover zij inhoudelijk aansluiten bij het Vlaamse erfgoedbeleid.

Efemeer drukwerk valt niet onder het decreet op het wetelijk depot. Het verdient geen aanbeveling een deponeringsplicht in te stellen voor affiches of ander efemeer drukwerk. Het verzamelen en bewaren daarvan kan worden overgelaten aan gespecialiseerde instellingen, met goede contacten in de onderscheiden sectoren. Als voorbeelden van papieren niet-boekmateriaal kan verwezen worden naar de verzamelingen affiches, foto's, kalenders, overlijdensberichten en dergelijke van het AMVC-Letterenhuis, het ADVN, het AMSAB, het KADOC, het Liberaal Archief en andere vergelijkbare (archieff)instellingen. Het spreekt vanzelf dat deze verzamelingen, voor zover zij conservering behoeven

en verdienen, wél voorwerp van beleid op het stuk van (Vlaams) erfgoed zijn en blijven.

Films, video's, cd's, dvd's... moeten (in af te spreken aantallen) worden gedeponeerd in de bibliotheken van gespecialiseerde instellingen zoals musea, muziekconservatoria, archiefinstellingen... Dergelijke producten, die in het predigitale tijdperk in de bibliotheekwereld 'audiovisuele materialen' zouden zijn genoemd, vormen, evengoed als de printmaterialen, de documentaire neerslag van in Vlaanderen werkzame (artistieke en/of wetenschappelijke) creativiteit en sluiten dus duidelijk aan bij het Vlaamse erfgoedbeleid.

Het archiveren van *online databanken* wordt in principe aan de Koninklijke Bibliotheek overgelaten. Het is dringend wenselijk dat deze instelling een beleid op federaal niveau met betrekking tot het verzamelen en archiveren van (in België vervaardigde) databanken ontwikkelt, zoals de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag dat doet voor Nederland⁷ en diverse andere nationale bibliotheken voor het patrimonium van hun land.

Uitzonderingen kunnen worden overwogen voor databanken die inhoudelijk aansluiten bij het Vlaamse erfgoedbeleid, zoals de online publicaties van het Centrum voor Teksteditie en Bronnenstudie van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (een voorbeeld: de *Inventaris van de muziekbibliotheek van Jan Baptist Benoit*

Universiteitsbibliotheek Leuven. Foto: Bruno Vandermeulen.

door Jan Dewilde m.m.v. Ron van den Branden en Edward Vanhoutte, 2003) of *Kunstonline*, een digitaal archief- en documentatiecentrum van kunstenaars uit Vlaanderen⁸. Dergelijke databanken zouden in dat geval dus dubbel moeten worden gedeponereerd en gearchiveerd.

Registratie van de gedeponereerde publicaties

Alle Flandrica worden beschreven in de *Belgische Bibliografie*. Dat geldt dus ook voor de niet-printmaterialen, voor zover de Koninklijke Bibliotheek daartoe (nu al) de mogelijkheid zou bieden, in afwachting van een aanpassing en uitbreiding van de wet op het Belgische Wettelijk depot. Is dat niet het geval, dan moet in deze behoefte apart worden voorzien op Vlaams niveau.

Op basis van het wettelijk depot van Flandrica worden ook gespecialiseerde bibliografieën vervaardigd, die het Vlaamse documentaire erfgoed nader ontsluiten. Daartoe kunnen diverse vormen van bibliografische ontsluiting behoren. Principieel behoort daartoe de *Bibliografie van de Nederlandse Taal- en Literatuurwetenschap* (BNTL), waarvan het Vlaamse deel momenteel door twee medewerkers van de vzw Centrum voor de Bibliografie van de Neerlandistiek met zetel in de Koninklijke Bibliotheek in Brussel wordt gemaakt, op basis van het Belgische wettelijk depot. Tot de gespecialiseerde bibliografieën behoort eveneens de *Bibliografie van de Literaire Tijdschriften in Vlaanderen en Nederland* (BLTVN), waarvan het Vlaamse deel thans in een onzeker dienstverband met (voorlopige) steun van de Nederlandse Taalunie wordt gemaakt, maar waarvoor ten spoedigste een duurzame oplossing moet worden gevonden.

Het coördinatiecentrum

Het bovengenoemde coördinatiecentrum moet worden ondergebracht in een bestaande instelling met de functie van een bewaarbibliotheek. Uiteraard zal het in nauwe samenwerking met het steunpunt Culturele Biografie Vlaanderen vzw opereren, maar het lijkt niet verstandig het onder te brengen in een neutrale (noem het een zonevreemde) omgeving, waar het een eigen leven dreigt te gaan leiden, ver van de realiteit van het dagelijkse bibliotheekgebeuren. Opdat het optimaal zou kunnen functioneren, is het aan te bevelen het onder te brengen in een praktijkgerichte omgeving met een belangrijke traditie als bewaarbibliotheek, zodat het kan werken in dagelijkse interactie met deskundigen op alle terreinen van erfgoedbeleid en bibliotheekbeheer.

Het op te richten coördinatiecentrum staat uiteraard ten dienste van het volledige veld van de bewaarbibliotheken in Vlaanderen en vormt de spil in dat op te richten netwerk. Mentaal bewaart het centrum dezelfde afstand ten

opzichte van de onthaalinstelling als ten opzichte van elke andere bibliotheek uit het netwerk. Het leeft echter wel in voortdurend contact met wat er op de 'werkvloer' omgaat. Zodoende beschikt het over een goed geoutilleerde en bestafte 'proeftuin', een omstandigheid die de economen een 'win-winsituatie' zouden noemen en waaraan het centrum ongetwijfeld mede zijn gezag zou ontleen. Het coördinatiecentrum telt in ons voorstel ten allerminste drie en bij voorkeur vier stafleden, allen in het bezit van een master in bibliotheekwetenschap of vergelijkbare relevante ervaring in de sector: een coördinator, een specialist bibliotheektechnieken (inzonderheid ontsluitingstechnieken), een specialist informatietechnologie en bij voorkeur ook een communicatiemedewerker; het team wordt ondersteund door één of (bij voorkeur) twee administratieve medewerkers. Het coördinatiecentrum beschikt verder over de expertise van de specialisten restauratietechnieken in het centrale restauratieatelier.

Zetel van het coördinatiecentrum

Het coördinatiecentrum moet worden gevestigd in een zo centraal mogelijk gelegen instelling, die niet concurrentieel is met een gelijksoortige bibliotheek en die optimaal beantwoordt aan alle criteria die aan een goed functionerende bewaarbibliotheek moeten worden gesteld.

Het lijkt verkieslijk als zetel voor het coördinatiecentrum een instelling te kiezen met een geheel eigen karakter, die bewezen heeft haar opdracht als bewaarbibliotheek van (Vlaams) erfgoed ernstig te nemen en die openstaat voor verregaande initiatieven van samenwerking en netwerking op Vlaams niveau. Het kan niet de bedoeling zijn, met groot-scheepse middelen uit het niets een monolithische Vlaamse versie van de Koninklijke Bibliotheek in het leven te roepen. Het moet daarentegen de bedoeling zijn een netwerk tot stand te brengen, op flexibele wijze door een coördinatiecentrum geleid vanuit een instelling die zelf alles in huis heeft om op voorbeeldige wijze als knooppunt van dat netwerk te fungeren: een grote en prestigieuze traditie als bewaarbibliotheek, met name van Flandrica, een aanzienlijke collectie, ook op verwante terreinen, een adequate bibliografische ontsluiting van het volledige bezit, continue zorg voor het fysieke voortbestaan van het erfgoed, een goede lezersservice en, *last but not least*, een uitgesproken bereidheid tot dienstbare samenwerking in een groter netwerkverband.

Wie het veld van de (bewaar)bibliotheken in Vlaanderen met een onbevooroordeelde blik overschouwt, kan niet anders dan tot de conclusie komen dat de Stadsbibliotheek Antwerpen (SBA) in hoge mate, en meer dan enige andere bibliotheek in Vlaanderen, beantwoordt aan de criteria die vereist zijn om de zetel te worden van het coördinatiecentrum dat het Vlaamse erfgoedbeleid op het stuk van bewaarbibliotheken aanstuurt en stimuleert. De Stadsbibliotheek Antwerpen is krachtens haar sui generis-karakter – een wetenschappelijke bewaarbibliotheek met een grootstedelijk

draagvlak – niet concurrentieel met een openbare bibliotheek, een universiteitsbibliotheek of welke andere vergelijkbare instelling ook. Als zodanig is zij in Vlaanderen uniek. De SBA zou dan opereren binnen een breder erfgoednetwerk, wat een bijkomende troef is voor interdisciplinaire samenwerking en uitwisseling van informatie en expertise.

De Stadsbibliotheek Antwerpen: een grote traditie

De Stadsbibliotheek Antwerpen, door buitenstaanders nogal eens verward met de openbare bibliotheek van dezelfde stad, is de oudste nog als zodanig voortlevende instelling van die aard in de Nederlanden. Haar oorsprong gaat terug tot het jaar 1481, toen de Antwerpse stadsadvocaat, mr. Willem Pauwels, aan de stedelijke magistraat een veertigtal boeken legatteerde. Na een wisselvallige geschiedenis van eeuwen wordt in 1834 de literator en historiograaf Frans Hendrik Mertens aangesteld tot stadsbibliothecaris. Met hem treedt de SBA in een nieuw tijdperk. Vanaf 1836 beschikt hij over een vast krediet voor boekenaankoop; in 1843-1846 geeft hij een *Catalogue méthodique* met 8.600 titels uit, in 1852 aangevuld met een supplementdeel met 1000 nieuwe titels. ‘Vader’ Mertens stond in nauw contact met de opkomende generatie van jonge flaminganten zoals Hendrik Conscience en Theodoor van Ryswyck; zijn catalogus weerspiegelt de opkomst van de jonge Vlaamse literatuur, op dat ogenblik een unicum in den lande. Vanaf 1839 beschikte Mertens over bekwame onderbibliothecarissen, waarvan de meeste een naam in de opkomende Vlaamse literaire beweging hebben nagelaten (J.F.J. Heremans, Jan van Beers...); hetzelfde geldt voor zijn opvolgers, gedurende vele generaties: C.J. Hansen, Emmanuel de Bom, Lode Baekelmans, Ger Schmoek... Onder hen werd de SBA, in een metropool met een intens cultureel en intellectueel leven doch zonder universiteit, een op de universaliteit van de kennis gericht studiehuis met als zwaartepunt de letterkunde en de geschiedenis van de Zeventien Provinciën. Daarbinnen werd de exhaustiviteit of althans een zeer grote volledigheid nagestreefd voor de Vlaamse en de Frans-Belgische literatuur, de geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden (inclusief Frans-Vlaanderen) en met name de Vlaamse Beweging, plus, uiteraard, de Antverpiensia van alle aard – dit alles binnen de context van de wereldliteratuur en de universele geschiedenis met hun

theoretische grondslagen en hun diverse hulpwetenschappen. Naast en wel onderscheiden van de universiteitsbibliotheek die sinds de jaren 1970 in de onmiddellijke nabijheid tot stand kwam, en in perfecte verstandhouding met deze bibliotheek, streeft de SBA verder als enige naar volledigheid op de terreinen die gemeenlijk door een ‘nationale’ bibliotheek worden bestreken⁹.

Een aanzienlijke collectie

De SBA bezit nagenoeg een miljoen volumes boeken en tijdschriften, en bestrijkt daarmee ongeveer 36 kilometer rek. Zwaartepunten zijn, in trefwoorden samengevat: Nederlandse letterkunde, geschiedenis van de Nederlanden, kunst in de Nederlanden, volkscultuur in Vlaanderen, oude drukken en boekgeschiedenis, Antverpiensia.

De Stadsbibliotheek van Antwerpen. Foto: Marc Storms.

Een KPMG-studie uit 2002¹⁰ heeft deze domeinen met kwantitatieve en kwalitatieve parameters doorgelicht. De studie bracht aan het licht dat – bijvoorbeeld – in het domein Nederlandse letterkunde de SBA 78.000 titels en 113 lopende tijdschriften bezit, binnen een totaal van 174.000 titels over letterkunde in het algemeen. Deze collectie wordt in een kwalitatieve benadering, door middel van interviews met experts, als onontbeerlijk gekwalificeerd, met scores van 4 (onderzoeksniveau) via 4,5 tot 5 (compleet) op de conspectusschaal¹¹; de hoogste score, 5, wordt gehaald voor de Vlaamse

letterkunde in de 19de eeuw. Vergelijkbare waardering is er voor de vijf andere genoemde zwaartepunten.

Het onderzoek van Jeroen Wallerus¹² bevestigt deze waardering: negen van de tien door hem geïnterviewde experts die zich over de sterkten en zwakten van de SBA uitspreken, beklemtonen het eminente belang van de collectie, en één van hen wijst nadrukkelijk op “de traditie en de continuïteit” ervan (o.c., p. 59). Naar het model van het Nederlandse onderzoek van J. Mateboer, die de Nederlandse cultuurhistorische collecties indeelt in A-, B-, C- en D-collecties¹³, plaatst Wallerus de SBA samen met (slechts) vijf andere instellingen in de A-categorie; het exclusieve gezelschap bestaat uit de Koninklijke Bibliotheek, de universiteitsbibliotheken van Gent, Leuven en Antwerpen, het Museum Plantin-Moretus en de Stadsbibliotheek Antwerpen. Te noteren valt dat drie van deze zes instellingen via een zelfde catalogus (Anet) ontsloten zijn.

Adequate ontsluiting, fysieke zorg, goede lezersservice

De ontsluiting van het volledige bezit is voorbeeldig gereïaliseerd binnen het Antwerpse bibliotheeknetwerk Anet en via het web raadpleegbaar; de zoek sleutels zijn: titel, woord uit titel, auteur, onderwerp, ISBN en uitgever. De gebruikte software (Brocade) is een van de meest performante voor de ontsluiting van grote bibliotheekcollecties en maakt het mogelijk voor specifieke noden (de uitgebreide beschrijvingen van het oude boekenbezit in de STCV bijvoorbeeld) specifieke modules te ontwikkelen.

In het onderzoek van Jeroen Walterus, uitgevoerd in 2003, werd opgemerkt dat de aanwezige expertise op het vlak van conservering zo goed als onbestaande was. Sindsdien kan de SBA, als onderdeel van de bedrijfseenheid Musea van de Stad Antwerpen, een beroep doen op de competentie binnen de dienst Collectiebeleid/Behoud en Beheer, waar nu al gespecialiseerde medewerkers op het vlak van boekrestauratie actief zijn; de aanstelling van een boekrestaurateur binnen de SBA zelf is nakend. Bij de verbouwingswerken in de jaren 1990 werd aandacht besteed aan goede klimatologische omstandigheden om de collectie in optimale omstandigheden te bewaren.

In de microfilmafdeling werken drie voltijdse medewerkers aan de conservering en de restauratie van bedreigde kranten en preciosa. Het mag ook niet onvermeld blijven dat de huidige directeur van de instelling, An Renard, al in 1990 in de reeks *Bibliotheekkunde* van de VVBAD een studie publiceerde onder de titel *Zorg voor boeken en documenten in Vlaanderen*¹⁴; dat verklaart mede waarom de fysieke instandhouding van het patrimonium vandaag tot de prioriteiten van het SBA-beleid behoort.

De eerder genoemde KPMG-studie en het onderzoek van Jeroen Walterus peilden naar de tevredenheid van de bezoekers van de leeszaal; die bleek hoog te zijn. De leeszaal beschikt over diverse mogelijkheden tot reproductie, het lezen van microfilms, internettoegang, aansluitingen voor laptop; er zijn permanent magazijnchefs ter beschikking die werken ophalen, en de wachttijd bedraagt in principe niet meer dan 15 minuten.

Bereidheid tot samenwerking

De SBA en het Antwerpse Stadsbestuur hebben in recente jaren bij herhaling hun ambitie te kennen gegeven om het kostbare instrument dat in de loop van de eeuwen met stedelijke middelen in Antwerpen tot stand is gebracht, verder te laten renderen voor de hele Vlaamse Gemeenschap; dat kan echter alleen als deze laatste bereid is tot een vorm van samenwerking die de optimale voorwaarden helpt scheppen voor een globaal Vlaams erfgoedbeleid op de terreinen die doorgaans door een 'nationale' bibliotheek worden bestreken. De SBA zou, via een beheersovereenkomst tussen

de Vlaamse Gemeenschap en de Stad Antwerpen, de zetel kunnen worden van het coördinatiecentrum voor de bewaarbibliotheken, dat het Vlaamse erfgoedbeleid aanstuurt, expertise op het gebied van conservering, restauratie en restauratie bundelt en ter beschikking stelt, de eindverantwoordelijkheid heeft voor de bibliografische ontsluiting (lopend en retrospectief) en (in de hierboven besproken context) de digitalisering coördineert.

Uit het onderzoek van Jeroen Walterus blijkt dat een meerderheid van de geënquêteerde personen gewonnen is voor een specifieke rol van de SBA binnen een Vlaams erfgoedbeleid; slechts vier procent van de 54 respondenten is beslist tegen, en negen procent is eerder tegen (*o.c.*, p. 68). Hun bezwaren komen voort uit "een aversie tegen elke vermoede centralistische aanpak, soms tegen 'Antwerpen' en de Antwerpse mentaliteit" en/of houden verband met "hun (slechte) ervaringen met de Koninklijke Bibliotheek", die geprojecteerd worden "op de voorstellen rond een erfgoedbeleid of op de SBA zelf" (*o.c.*, p. 69). Afgezien van het irrationele karakter van de bezwaren tegen 'Antwerpen', waarbij de auteur van deze bijdrage als niet-Antwerpenaar geen commentaar wenst te geven, moge er met nadruk op worden gewezen dat het idee van een netwerk van bewaarbibliotheken, dat als een rode draad door het rapport loopt, elk gevaar voor een centralistische aanpak moet uitsluiten en een *cavalier seul*-optreden a priori onmogelijk maakt. Het steunpunt Culturele Biografie Vlaanderen vzw, waar het coördinatiecentrum nauw mee samenwerkt, kan hier mede garant voor staan.

Een potentiële erfgoedbibliotheek voor Vlaanderen

Sinds de stichting van de Belgische staat heeft de SBA, als vrijwel enige bibliotheek in Vlaanderen, getracht, met stedelijke middelen, een zo volledig mogelijke collectie van 'Flandrica' op het breedst mogelijke terrein van de cultuur (met inbegrip van de Vlaamse ontvoogdingsstrijd en de daarmee verbonden maatschappelijke verschijnselen) aan te leggen en in stand te houden. Bovendien is dit Vlaamse erfgoed ingebed in ruime collecties op het terrein van de 'humaniora'. Het unieke aan haar positie binnen het Vlaamse bibliotheeklandschap is dat haar collectieprofiel niet wordt gedictieerd door de noden van onderwijs en onderzoek van een universiteit of hogeschool, niet door de collectienormen en lezersbehoeften van een openbare bibliotheek, maar uitsluitend door de contouren die zij zichzelf, in de lijn van een reeds lange traditie, heeft opgelegd als een potentiële erfgoedbibliotheek voor Vlaanderen.

Voor het in te stellen wettelijk depot heeft dit consequenties. In de geschetste context wordt de Stadsbibliotheek Antwerpen een belangrijke depotbibliotheek, zodra het decreet op de deponering van kracht is geworden. De verdere verdeling van de gedeponeerde Flandrica over de bibliotheken van het netwerk moet het voorwerp van afspraken zijn

binnen dat netwerk. Voorbeelden daarvan zijn alvast het lokale en het regionale erfgoed en de niet-printmaterialen, zoals al is aangegeven; zij zullen aan diverse andere bibliotheken en instellingen van het netwerk worden toegewezen.

Besluit

Indien de nodige politieke wil aanwezig is, kan Vlaanderen, zonder onrealistische budgetten, van zijn erfgoedbeleid op het gebied van bibliotheekcollecties iets heel moois maken. Het volstaat het bestaande instrumentarium te bundelen en er sturing aan te geven. Schrijver dezes hoopt dat de geesten daarvoor nu rijp zijn.

Noten

Dit artikel is gebaseerd op een rapport dat de auteur schreef in opdracht van Culturele Biografie Vlaanderen vzw. Het rapport heeft veel te danken aan de inbreng van de leden van de stuurgroep die de totstandkoming ervan begeleidde: Jan Cools (Culturele Biografie Vlaanderen vzw), Beatrice De Clippeleir (Overleg Kunstbibliotheken Vlaanderen), Els Michiels (Culturele Biografie Vlaanderen vzw), An Renard (Stadsbibliotheek Antwerpen), Geert Ruebens (Vlaams Centrum voor Openbare Bibliotheken), Willy Vanderpijpen (Koninklijke Bibliotheek van België) en Cindy Vanhove (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap). Het rapport werd ook getoetst aan de (voorlopige) bevindingen van de medewerkers van het Overlegplatform Bewaarbibliotheken Vlaanderen (nu Erfgoedbibliotheken Vlaanderen), Evellen Kayaert en Mieke Lietaer, en de promotoren van dit project, Pierre Delsaerd (Universiteit Antwerpen) en An Renard (Stadsbibliotheek Antwerpen). Verder dankt de auteur Inge Schoups (Stadsarchief Antwerpen) en Marc Storms (VVBAD) voor hun constructieve opmerkingen bij een eerste versie van het rapport.

Voor de inhoud van deze bijdrage is uiteraard alleen de auteur verantwoordelijk.

1. Wallerus, Jeroen, *Bewaar(de) bibliotheken in Vlaanderen* (december 2003), te raadplegen via [http://www.vvc.vlaanderen.be/cultuurbeleid/onderzoek/bewaar\(de\)bibliotheken.pdf](http://www.vvc.vlaanderen.be/cultuurbeleid/onderzoek/bewaar(de)bibliotheken.pdf)
2. Vanhoutte, Edward, *Zorgen voor later* (2000), te raadplegen via <http://www.kantl.be/ctb/pub/zorgen/zorgen.pdf>.
3. Mateboer, J., *Nederlandse cultuurhistorische collecties geteld en gewogen: inventarisering, waardering, weging en kostenberekening voor de conservering van collecties op het gebied van de Nederlandse cultuurgeschiedenis uit de periode 1840-1950* (1998), te raadplegen via <http://www.kb.nl/coop/metamorfoze/publicaties/rapporten.gewogen.pdf>.
4. Een belangrijk Vlaams voorbeeld in dit genre is het lopende project 'Inventarisatie & Schadeatlas Verluchte Handschriften – Collectie Vlaanderen' van Illuminare, het Studiecentrum voor Miniatuurkunst van de Katholieke Universiteit Leuven, met Lieve Watteeuw als expert. Zie hierover http://www.illuminare.be/nl_research01c.htm
5. Zie <http://www.geheugenvannederland.nl/>.
6. Er dient hier ook verwezen te worden naar twee recente Vlaamse rapporten, namelijk het PACKED Rapport (Platform Archivering en Conservering van Kunstcreaties op Elektronische en Digitale Dragers) van Stoffel Debuysere, opgesteld in opdracht van het samenwerkingsverband van argos, MuHKA en SMAK, te lezen op <http://www.packed.be/rapport.html>, en het rapport *Beleidsvisies voor 'digitaal erfgoed' in Vlaanderen* van Dirk Kenis, te lezen op http://www.vcv.be/pdf/eindverslag_de_21-3-05.pdf.
7. Zie <http://www.konbib.nl/dnp/overeenkomst-nuv-kb.pdf>.
8. Zie www.kunstonline.info.
9. Meer over dit onderwerp in Simons, Ludo, *Een nationale bibliotheek voor Vlaanderen*. - Antwerpen: Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezenen, 1984. - (Bibliotheekkunde: 35).
10. Van Stadsbibliotheek Antwerpen naar *Vlaamse Erfgoedbibliotheek... Eindrapport*. - KPMG, 2002.

11. *Conspectusschaal: 0 = geen collectievorming; 1 = minimumniveau; 2 = basisniveau; 3 = onderwijsondersteunend niveau; 4 = onderzoeksniveau; 5 = complete collectievorming.*
12. Zie noot 1.
13. *Over het onderzoek van Mateboer, zie noot 3. De A-categorie omvat "de absolute topcollecties, van groot en internationaal belang voor de cultuurgeschiedenis" (geciteerd naar J. Wallerus, o.c., p. 41).*
14. Renard, An, *Zorg voor boeken en documenten in Vlaanderen*. - Antwerpen: Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezenen, 1990. - (Bibliotheekkunde: 47).

SAMENVATTING

Het is dringend noodzakelijk dat de Vlaamse overheid, in overleg en samenwerking met de provinciale en lokale besturen, werk maakt van een beleid voor de Vlaamse bewaarbibliotheken. Het gaat hier om een zeer disparate groep van grote en kleine instellingen, die alle samen een belangrijk documentair patrimonium bewaren, maar waarbinnen vaak expertise ontbreekt op het stuk van preservatie, conservering, restauratie en bibliografische ontsluiting, om nog niet te spreken van financieel en technologisch veel ingrijpendere processen zoals digitalisering. Dit netwerk van bibliotheken zou ten eerste gebaat zijn met de oprichting van een coördinatiecentrum, dat de samenwerking tussen deze instellingen bevordert en de mogelijkheden schept voor de professionalisering ervan via structurele en projectsubsidies. De Stadsbibliotheek Antwerpen, die zich kandidaat heeft gesteld om de zetel te worden van dit coördinatiecentrum, verdient op grond van haar grote traditie, haar geheel eigen profiel als 'erfgoedbibliotheek' en haar bereidheid tot dienstbare samenwerking binnen het netwerk, tot deze rol geroepen te worden.

ABSTRACT

It is necessary, and urgent, that the Flemish government, in close consultation and collaboration with the provincial and local authorities, outline a policy on the Flemish heritage libraries. These are a very diverse group of large and small institutions which, collectively, preserve an important documentary legacy. But they often lack the expertise for preservation, conservation, restoration and bibliographic indexing, as well as for the much more financially and technologically demanding processes such as digitisation. The establishment of a coordinating body that stimulates cooperation between institutions and enables their professionalisation through structural financing and project subsidies would be of the greatest utility to this network of libraries. The City Library of Antwerp (not to be confused with the Antwerp Public Library) has put itself forward to be the seat of this coordination centre. On the merits of its great tradition, its distinctive profile as a heritage library and its willingness to serve and collaborate within the proposed network, it deserves to be awarded this role.